

Persones grans i sexualitat creativa. El dret al plaer al llarg de la vida

Elderly and creative sexuality. The right to pleasure throughout life

Mercè Pérez Salanova¹ i Margarida Pla Consuegra²

Resum

En aquest article s'aborda la sexualitat i afectivitat de les persones grans. Partim de la rellevància de la diversitat i de les experiències subjectives al llarg de l'envelliment i proposem una reflexió sobre les pèrdues i el treball de dol marcats per una visió estereotipada de les pràctiques sexuals centrades en la genitalitat i en el coit. També ens acostem als espais de sociabilitat com a llocs propicis per a la comunicació i la mostra d'afectes. Finalment, ens sembla especialment rellevant presentar la posició de les dones com a agents de canvi social des del punt de vista de reivindicar que es visualitzi la gent gran com a subjectes sexuats.

Paraules clau: Sexualitat, envelliment, construcció social, afectivitat..

Abstract

This article deals with sexuality and affectivity of the elderly. It starts from the importance of diversity and the subjective experiences during aging and proposes a reflection on loss and mourning marked by a stereotyped view of sexual practices that focus on genitals and intercourse. It also approaches the spaces of sociability as propitious places for communication and affection displays. Finally, it seems particularly important to introduce the position of women as agents of social change from the point of view of claiming the elderly as sexed subjects.

Key words: Sexuality, aging, social construction, affection.

Per citar l'article: PÉREZ SALANOVA, Mercè i PLA CONSUEGRA, Margarida. Persones grans i sexualitat creativa. El dret al plaer al llarg de la vida. *Revista de Treball Social*. Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, agost 2016, n. 208, pàgines 67-78. ISSN 0212-7210.

¹ Psicòloga. Ph. D. Investigadora del IGOP-UAB. merce.perez@uab.cat

² Ph. D. en Psicologia Social. Investigadora en el SGR "Sociedades, Políticas y Comunidades Inclusivas" SOPCI (2014-SGR-1455). Professora agregada UB. m.pla@ub.edu

Presentació

L'objectiu d'aquest article és apropar-nos a la sexualitat en l'etapa de la vellesa. Per això proposem reflexionar sobre les pràctiques sexuals i afectives de les persones grans, considerant els seus recorreguts diversos i heterogenis, les seves vivències i experiències així com les seves contradiccions i aspiracions actuals. Per sobre de tot ens interessa veure les persones grans com subjectes sexuats capaços de confrontar-se amb els estereotips actuals sobre les seves relacions sexuals i construir nous referents per a elles mateixes i per a les generacions futures. L'article consta d'una primera part on s'argumenta el caràcter divers i heterogeni de les visions i pràctiques sexuals en la vellesa, així com també es reivindica la incorporació de les experiències subjectives per a conformar una construcció social que fugi d'imaginariis universals.

En un segon punt plantegem el sentit de les pèrdues en un continu procés de canvi, que coincideix amb els moments de transició, introduint el treball de dol com a estratègia de preservació de la identitat.

En el tercer apartat ens apropem a alguns espais de relació, com són els casals o altres espais de sociabilitat, mostrant com l'activitat del ball pot afavorir noves fonts de satisfacció afectiva per als participants.

En l'últim apartat hem volgut presentar a les dones com agents de canvi social. Mostrar com viuen la seva sexualitat, la manera en què s'enfronten als vells tabús i tornen a descobrir els seus cossos al mirall.

1. La sexualitat en l'etapa de la vellesa: construccions socials i dimensions subjectives

En la nostra vida quotidiana podem apreciar la longevitat i, si ens ho proposem, també podem reconèixer la diversitat que caracteritza l'envelliment.

Davant la idea estesa que les persones grans s'assemblen entre elles compartint trets associats a l'edat, sovint l'observació quotidiana sosté el contrari. Si bé els tractats de geriatria i gerontologia mostren aquells aspectes comuns dels processos d'envelliment, quan pensem en la sexualitat i la gent gran les nostres idees han d'incorporar aspectes socioculturals propis d'una determinada època que conformaran tant les relacions amoroses com les pràctiques sexuals de dones i homes en l'etapa de la vellesa.

Però, tot i les característiques comunes que defineixen a grans trets les generacions que ara estan en aquesta etapa de la seva vida, no podem obviar que les condicions de vida, les trajectòries familiars, i els contextos de socialització ens orienten a reconèixer de forma ineludible la diversitat de l'envellir i,

per tant, l'heterogeneïtat entre les persones grans. També des del punt de vista individual per a cada persona l'envelliment no és un període vital uniforme ja que les tasques vitals i els reptes que ha d'afrontar varien al llarg dels anys. Per apropar-nos a aquest recorregut considerem d'interès prendre la perspectiva de la gent gran sobre la seva experiència en envellir a través de la investigació sobre les dimensions subjectives de l'envelliment coordinada per PRIETO (PRIETO, D., ETXEBERRIA, I., Galdona, N., UDANETA I., i YANGUAS, J., 2009) en la qual els autors plantegen el procés d'envelliment estructurat en tres etapes.

L'entrada a la cultura i als escenaris de l'envelliment centra la primera etapa. Els relats de la gent gran ens adverteixen que les primeres experiències d'estar entrant en un nou moment vital es corresponen amb determinats esdeveniments socials com són, entre altres, la jubilació o el naixement de néts. És a dir, la primera referència a l'envelliment es relaciona amb una vivència en la qual predomina la definició social "externa" de fer-se gran; definició que contrasta amb la situació de salut i energia que moltes persones relaten. Sostenen que no són grans, ja que no pateixen problemes de salut ni pateixen les xacres que s'associen a la vellesa. L'activitat és el nucli principal en aquesta etapa.

El declivi del cos és organitzador de la segona etapa. Les persones majors al retre comptes del seu camí vital es refereixen a un moment en el que s'han enfrontat a la disminució de les seves capacitats físiques i/o psíquiques. Aquest moment es produeix independentment de si en el seu trajecte han tingut lloc o no els esdeveniments socials esmentats en descriure l'etapa anterior. La salut és el nucli principal en aquesta etapa.

El replegament de la persona configura l'etapa final del procés d'envelliment. Aquest moment existencial és relatat com una experiència caracteritzada per la progressiva desvinculació de les relacions amb les persones i amb l'espai i el temps actuals. Es tradueix en restriccions en la vida quotidiana i en la necessitat de suport d'una xarxa activa i atenta als processos d'aïllament, una xarxa que alhora respecti el seu autogovern. Els vincles són el nucli principal en aquesta etapa.

El recorregut, del que hem apuntat un breu esbós, proporciona un marc ampliat que pot ajudar-nos a comprendre les experiències, aspiracions, preocupacions o problemes respecte de la sexualitat i afectivitat de les persones grans, situant-les també en un determinat moment vital.

2. El sentit de les pèrdues i el treball de dol

Els canvis que acompanyen el procés d'envelliment suposen que sovint la persona experimenti l'experiència de pèrdua, la qual cosa li planteja noves visions d'ella mateixa.

Prenguem com a exemple la jubilació. Per a algunes persones el que predomina, en la seva valoració de la jubilació, és una visió de temps improductiu que les fa sentir inútils. En canvi, per a altres l'important és la desaparició d'obligacions que, associada a la sensació d'alliberament, les fa sentir-se menys exigides. Encara que ambdues valoracions permeten incloure la pèrdua de reconeixement social derivada de la jubilació, el significat personal amb el que unes i altres persones viuen la jubilació no és el mateix. A la primera valoració, el que emergeix és una imatge de desvalorització de la persona, mentre que en la segona el que sobresurt és que la jubilació aporta benestar.

El que hem comentat a propòsit de la jubilació ens permet introduir dues observacions complementàries respecte dels canvis i la posició del subjecte.

La primera és que, tot i que es tracta de canvis comuns entre les persones, cadascú construeix el seu propi significat en funció de la seva història i personalitat. La segona observació és que, si bé tots els canvis comporten pèrdues –hi ha alguna cosa que desapareix–, la qualitat de la pèrdua varia i, en bona part, aquesta varietat resulta de la valoració subjectiva de cadascú. Certament, no és equiparable la importància de la mort d'una persona estimada amb la que té el canviar de casa, per exemple, però convé recordar que en ambdós casos el valor que la persona atorga a qui desapareix és el component organitzador que configura aquesta importància.

Les dues observacions són útils per encarar la concepció deficitària de la vellesa en la qual les pèrdues es formulen com a genèriques i normatives, defugint la seva especificitat i les vivències de les persones. El treball de dol ens ofereix un marc per a comprendre les reaccions de la gent gran davant de les pèrdues (SALVAREZZA, L., 1988). El procés de dol s'acompanya de tristesa i implica tant l'acceptació de la pèrdua com el reconeixement de noves possibilitats de relació amb altres persones i amb ell mateix; la superació de totes dues dificultats expressa una resolució positiva del procés de dol.

En relació amb la sexualitat, les modificacions corporals són sovint experimentades com pèrdues de difícil compensació. Per comprendre aquesta dificultat convé reconèixer les dues dimensions, funcional i simbòlica, de tota pèrdua ja que ambdues afecten la valoració que la persona fa de si mateixa.

Referent a això CAMPS i MIR (2008), en la seva investigació sobre la consulta per problemes en la resposta sexual aporten diferents aspectes d'interès, dels quals en traiem dos. El primer aspecte, la presència entre els homes d'una confusió entre la disminució de l'erecció i la manca de desig, i la manca de desig amb un fracàs de la masculinitat. Aquesta creença, que dificulta la construcció de noves expressions de la sexualitat, no és aliena a la visió estereotipada centrada en la genitalitat i en el coit. El segon aspecte és que en la consulta, sovint, homes i

dones comparteixen el que busquen: sentir-se desitjats en la mirada i en la paraula de l'altre.

Reconèixer que la sexualitat es transforma enfronta les persones que envelleixen amb els seus límits. L'elaboració dels canvis a través del treball de dol es planteja, doncs, com una estratègia que pot facilitar la producció de noves composicions de la identitat per part de la persona gran (IACUB, 2011)³. Composicions en les quals les alternatives a allò que s'ha perdut en qualsevol de les àrees poden oferir a la persona una visió d'ella mateixa que li resulti acceptable i li proporcioni seguretat.

L'elaboració dels canvis a través del treball de dol es planteja, doncs, com una estratègia que pot facilitar la producció de noves composicions de la identitat per part de la persona gran (IACUB, 2011)

3. Els espais de relació

El recorregut de l'envellir és divers segons quin sigui el moment vital i, alhora, varia segons la biografia. Pensar en la biografia ens introdueix en la perspectiva generacional i, d'aquesta manera, podem obtenir un acostament més afinat al camp de la sexualitat en les relacions i la vida quotidiana de la gent gran.

Només cal recordar el manual *Economía Doméstica para Bachillerato y Magisterio* (1958) que indicava les obligacions de les dones "si ell sent la necessitat de dormir que sigui així, no el pressionis ni li estimulis la intimitat. Si el teu marit suggereix la unió, llavors accedeix humilment, tenint sempre present que la seva satisfacció és més important que la d'una dona".

Està clar que la pertinença a una generació determinada no permet donar compte exhaustiva de les biografies de les persones, però retenir aspectes, com ara les condicions de vida o els valors, facilita que puguem contextualitzar el recorregut vital. Per als professionals que es relacionen amb la gent gran, la incorporació d'aquesta perspectiva resulta imprescindible a fi de comprendre el trajecte vital de qui ens està explicant el que li està succeint avui.

Avui convivim amb persones grans de diverses generacions amb característiques diferents. Vegem-ne alguns detalls. Entre aquelles d'edat més avançada, octogenàries i nonagenàries, podem escoltar nombrosos relats d'històries dures: l'inici primerenc del treball i l'experiència de trànsit de la vida rural a la urbana, les dificultats d'accés a l'educació, la fam, les condicions sanitàries i també narracions que recorden la persecució moral o ideològica. La sexualitat amb finalitat reproductora, les normes de conducta sexual centrades en el patró masculí, la centralitat del coit i la inexistència de mètodes anticonceptius acompanyen el seu recorregut. De tot això no se

³ En el seu llibre *Identitat i envelliment*, Ricardo IACUB ofereix una presentació detallada de diferents marcs analítics per a l'estudi de la identitat de les persones grans (IACUB, R., 2011)

n'ha de desprendre que la seva sexualitat resultés sempre insatisfactòria. Encara que la veritat és que aquelles coordinades van constituir un terreny procliu a la interiorització d'idees que en res faciliten la llibertat del gaudir.

La separació entre sexualitat i reproducció, l'ús d'anticonceptius o els serveis de planificació familiar formen part del bagatge que introdueix la següent generació. És la generació a la qual pertanyen les persones que avui tenen 70 anys i aquelles que es formen en la dècada dels 60. Aquestes persones viuen la seva adultesa en un context de transformacions socials claus. La lluita antifranquista, les mobilitzacions impulsades pel moviment feminista, la defensa de la igualtat entre homes i dones en totes les esferes, la incorporació massiva de les dones al mercat de treball o la llei del divorci configuren un context de socialització substancialment diferent que influeix positivament en la possibilitat de viure la sexualitat amb més llibertat.

Les persones octogenàries i nonagenàries, de les quals abans ja n'hem descrit el trajecte, van compondre els primers grups de socis i sòcies a les Llars del Pensionista, Clubs de Jubilats, Casals. Amb una o altra denominació, els centres de gent gran es van definir com espais específicament creats per a ells, per la seva tranquil·litat, distracció i confort, i es fonamentaven en la imatge de les persones grans com a mereixedores de respecte. Aquests centres han evolucionat, és clar, amb enfocaments i ritmes d'evolució variats; la transformació esdevinguda es fa palesa en les activitats, entre elles el ball.

El ball connecta amb la sensualitat i es configura com a exponent que el desig no té límits d'edat, que l'interès sexual, el plaer, la comunicació i els afectes no estan subjectes a regles d'edat.

El ball ha anat canviant no només en els ritmes i les músiques; la il·lusió de presumir i d'atreure ha guanyat l'espai: el cos dansaire, animat, guanya l'espai a la creença que en la vellesa el cos és el càstig o és el que cal amagar. El ball connecta amb la sensualitat i es configura com a exponent que el desig no té límits d'edat, que l'interès sexual, el plaer, la comunicació i els afectes no estan subjectes a regles d'edat. En ocasions, el ball o, més exactament, el ball i la preparació per a ell, afavoreix que algunes dones es reconciliiïn amb la seva imatge en deixar de banda una definició de bellesa exclouent per als qui envelleixen.

L'evolució que hi ha hagut en el ball és expressiva de la permeabilització de valors alternatius als prejudicis religiosos o culturals predominants en els contextos vitals d'homes i dones, especialment entre els de més edat. Amb la permeabilització de valors que han format part de la següent generació, l'evolució que es traça permet qüestionar la visió de la persona que envelleix en termes de continuïtat lineal, mecànica, de la seva biografia, de la seva història vital, és a dir, permet qüestionar la imatge de la persona gran com a subjecte sense marge per al canvi.

El ball pot obrir una bretxa enfront de la creença que la sexualitat desapareix quan les persones envelleixen. Així ma-

teix, subratlla la funció que el grup ofereix com a suport per a reelaborar la representació de si mateixes a les persones que el gaudeixen i que no s'havien imaginat a elles mateixes gaudint d'aquesta manera.

Està clar que aquests balls atrauen una part de gent gran; a altres, en canvi, els desagradia profundament veure's a si mateixes en aquesta escena i prefereixen el ball en altres espais o, simplement, no els interessa ballar. Un cop més cal recordar l'heterogeneïtat que caracteritza el grup de la gent gran.

Però el ball no és l'única activitat que ha evolucionat en els centres de gent gran. Allí o en altres tipus de centres (centres cívics, centres de barri, biblioteques, ateneus), el ventall d'activitats està incorporant iniciatives que permeten a les persones repensar-se en la seva vida actual, en com viuen i com volen viure⁴; cal assenyalar que els qui hi participen són, sovint, persones de la segona de les generacions que hem introduït. En aquest tipus d'activitat, la sexualitat forma part del que cadascú reflexiona, estigui o no enunciada com a tema en el programa de sessions. Així, per citar alguns exemples, per a unes persones la seva reflexió els permet connectar amb les ganes de provar noves experiències, per a altres ho fa amb la consciència de l'avorriment que no es volia admetre, i per a altres pot fonamentar la decisió de practicar l'autoerotisme i no compartir la sexualitat. En tractar-se d'una activitat que habitualment es desenvolupa en grup, aquesta condició proporciona a les persones que hi participen l'oportunitat d'escoltar versions diverses de la vida que les estimulen a pensar en alternatives a la seva vida actual; cadascuna pot imaginar-se a si mateixa vivint de maneres diverses a les que han funcionat fins a aquest moment. També, en ocasions, aquest tipus d'activitat actua com a palanca perquè cadascú pugui dur terme un treball psicològic que li permeti comprendre la seva responsabilitat en el malestar que viu, i activar canvis per avançar en la vida de manera més satisfactòria⁵.

En aquest sentit, els espais de relació i les activitats deixen de tenir una funció referida a l'oci per convertir-se en espais d'oportunitats on les persones grans que hi participen puguin repensar-se a si mateixes en la seva sexualitat, o en altres esferes, per enfrontar tabús o concepcions opressives i construir alternatives més plaents.

⁴ El Programa *Viure bé, sentir-se millor* de l'Obra Social "la Caixa" és una mostra d'aquest tipus d'activitats.

⁵ Pilar Gómez, psicòloga clínica, (comunicació verbal) ho planteja d'aquesta manera: "Les persones necessitem parlar per poder entendre el món i el que ens passa, per fer-nos subjectes en lloc d'objectes de les coses que passen".

4. Mirades i experiències de les dones

En aquest apartat ens centrarem a parlar de sexualitat en les dones grans. Una de les idees que preval respecte a aquest tema és el silenci i l'omissió d'aquesta faceta a partir de l'edat madura. No pensem pas que les dones grans siguin "sexis", i en canvi sí que ens semblen amables, alegres, elegants, comprensives, etc. Però mai sexis. Tant en la xarxa de converses com en els espais instituïts, per no dir també en les investigacions i informes que es realitzen, fins i tot des del feminisme, aquesta dimensió sol estar absent. Semblaria que sexualitat i dona gran no són dos conceptes que puguin relacionar-se.

És des d'aquesta posició d'invisibilitat, construïda socialment, d'on intentarem capturar les indirectes, les insinuacions, les expressions que jutgen situacions i les converses espontànies. Volem, en definitiva, apropar-nos als espais on puguem captar la presència de necessitats i desitjos dels cossos sexuals, i les aspiracions afectives de les dones en l'edat madura.

Les dones comparteixen relats sobre sexe i parlen entre elles de les seves parelles sentimentals, però poques vegades es refereixen a les relacions que van tenir, si eren satisfactòries o doloroses, si van evolucionar amb el temps o es van marcir, si hi va haver permís per a exploracions mútues, quin va ser el tipus de fantasies, etc. Fa l'efecte que elles poden parlar de sexualitat però sense fer referència a la seva intimitat i menys fer-ho de forma problemàtica. Tal com descriu ANNA FREIXÀS (2013) la relació amb la sexualitat en les dones majors d'una Espanya catòlica i apostòlica del franquisme és una barreja de negació, pudor i vergonya que ens allunya del nostre propi cos. Tot i que les pràctiques de sexualitat han evolucionat i les generacions de les grans més joves van viure plenament la influència del maig del 68, no hem fet un veritable balanç d'avenços respecte a aquest tema⁶.

Si ens acostem als tòpics que fem servir quan parlem de les nostres relacions afectivo-sexuals en els espais d'intercanvi, ens vénen al cap tòpics com: "a la nostra edat ja no ho fem..." o "ara dormim en habitacions separades", "millor que cada un s'aguanti els seus fluids", o "ja no estic per aguantar a ningú", etc. Totes aquestes afirmacions ens apopen a estereotips que segueixen alimentat una visió de la sexualitat centrada en tradicions que disciplinen els cossos i reprimeixen les expressions sensuals.

Però també creiem que una altra escolta és possible a la xarxa de converses femenina. Aquella que ens descobreix a dones interessades i curioses, i sobretot obertes a l'experimentació i a l'intercanvi de sabers. Són narratives més implícites i insinuants. Per exemple, una de les idees compartides entre

⁶ La bibliografia empírica sobre aquests temes (segons investigacions) és molt pobre a l'estat espanyol.

les dones grans és que a mesura que compleixen anys es van allunyant d'una sexualitat centrada en la genitalitat. En aquest intercanvi algunes mostren mancances en les seves relacions íntimes: "En realitat mai ens acariciem..." o "mai vaig sentir res i no l'hi ho vaig dir...". Quantes dones no pensen que és impossible un acostament amb la seva parella on flueixin els petons i carícies, els murmuris còmplices i les rialles sensuals, resignant-se a una relació que es fraternitza sense remei perquè no es troba el camí per a la seva transformació.

Si bé, tal com comenta FREIXAS (2013), les relacions afectivo-sexuals es poden configurar de forma diversa a causa de circumstàncies i opcions en la vida, és interessant veure-les també com a fruit de les nostres creences. D'aquesta manera, podem apreciar que amb una idea limitada de la sexualitat serà difícil per a aquestes dones canviar les seves relacions afectives, ja sigui amb les parelles o en la construcció de noves relacions. Amb una altra creença, per exemple, podrien transformar la falta de carícies aprenent a expressar el desig de rebre-les i oferir-les.

Algunes autores també assenyalen que per desenvolupar unes relacions més plenes i satisfactòries és molt important la relació que tenim amb el nostre propi cos. Cal envellir assumint els canvis en el cos i explorant noves sensacions en nosaltres mateixes per poder, després, acompanyar a les nostres parelles en un espai d'intimitat desinhibida. La pràctica de l'autoerotisme és una assignatura pendent a causa de la falta d'educació sexual de les generacions de dones grans a casa nostra. Pilar Bardem, en el paper d'una dona vídua de 70 anys, en la pel·lícula "La vida comença avui" pregunta a la professora en un curs de sexe: "¿Quan les dones s'estimulen, què fan?" (MAÑÀ, L., CAMÍN, Q., LLUNA, A., CAPELLAS, X., MONTERO, M., & NOLLA, L., 2010). La sexòloga, amb delicadesa i buscant les paraules, alfabetitza i desculpabilitza a aquesta dona, que obre uns ulls ingenus i escolta perplexa qüestions bàsiques d'anatomia, fisiologia i eròtica femenina, i que també fa seva la dita de "mai és tard" per iniciar-nos.

Una altra de les idees compartides, que reflecteix la imatge asexualada de les dones majors -des de la mirada "dels altres"-, prové d'una conversa que vam escoltar entre una nena i la seva mare en un parc públic d'una gran ciutat. La primera preguntava per què totes les àvies eren rosses i portaven aquesta roba tan apagada. Rosses? Va contestar la mare, és clar és que al tenir els cabells blancs, si es tenyeixen, els queda ros. I la roba? La roba, és veritat que sembla que totes vagin vestides iguals amb la seva brusa estampada de colors discrets i la faldilla sota genoll també fosca.

El comentari va servir a la rotllana de dones al parc per parlar de la pèrdua de la seva imatge i reivindicar la seva bellesa perduda. Alison Lurie (2002), ja el 1991, planteja que la roba, el cabell, els complements, etc. són un llenguatge més i que, fins i tot quan no volem dir res, ho diem. Per tornar a interes-

Quantes dones no pensen que és impossible un acostament amb la seva parella on flueixin els petons i carícies, els murmuris còmplices i les rialles sensuals, resignant-se a una relació que es fraternitza sense remei perquè no es troba el camí per a la seva transformació.

Per tornar a interessar-nos pel sexe, la sensualitat i l'afectivitat sembla que és important construir una nova mirada sobre el nostre propi cos, sense complexos, i rebutjant els estàndards de bellesa que reivindiquen els cossos joves i per tant atemporals.

sar-nos pel sexe, la sensualitat i l'afectivitat sembla que és important construir una nova mirada sobre el nostre propi cos, sense complexos, i rebutjant els estàndards de bellesa que reivindiquen els cossos joves i per tant atemporals. Un plantejament interessant és el que introdueix Foucault quan parla de la necessitat de "la cura de si mateix". Aquest autor proposa desplaçar la mirada des del món, des dels altres, cap a un mateix, rebutjant el tipus d'individualitat que se'ns ha imposat. Una pràctica de la subjectivitat que implica una actitud de respecte a un mateix i una ètica de la cura pròpia com a pràctica de llibertat (FRANCO, T. L. B., & MERHY, I. E., 2011).

Al final d'aquest apartat orientat a les dones, no podem obviar el que alguns autors han anomenat la "doctrina del antienvelliment". En ocasions, les dones no podem eludir aquesta onada normativa i aspirar a que els nostres cossos no només es mantinguin saludables sinó que han de semblar joves. Des d'aquest lloc la sexualitat també és una aspiració i la indústria cosmètica i farmacèutica ofereix productes "antiaging" en un mercat segmentat per a persones segons el seu poder adquisitiu. Així, les dones són un públic objectiu, sotmès a un bombardeig incessant que s'expandeix als homes, encara que amb menor bel·ligerància. Però el que és veritablement important en aquest enquadrament, i que traspasa totes les classes socials, és la persistència dels estereotips juvenils i el rebuig de la bellesa d'un cos envellit. Aquesta és una revolució pendent, i per a això cal mirar-se al mirall, construir una nova forma de sentir-se atractiva, reconvertir les nombroses estratègies de camuflatge estètic i incorporar a aquesta etapa noves subjectivitats que no prohibeixin l'expressió de la sexualitat i la sensualitat.

A manera de conclusió

En aquesta breu incursió sobre la sexualitat i l'afectivitat en la vellesa hem volgut introduir una agenda de temes, algunes preocupacions i també arguments que puguin servir per iniciar i incitar debats. Som conscients que en aquest recorregut des de diferents angles, hem deixat al tinter algunes qüestions que ens hauria agradat abordar. Es tracta de temes poc explorats i amb escasses iniciatives d'intervenció; a partir d'aquestes condicions presentem unes notes breus, adjuntant les referències per a aquells lectors que vulguin ampliar la informació.

El primer d'aquests temes és la sexualitat de les persones grans que viuen en residències, les barreres per a la seva expressió, així com iniciatives per afavorir-la⁷. El segon tema és

⁷ Per a una aproximació a la situació actual, veure F.VILLAR, C.TRIADÓ, M.CELDRÁN, i J.FABÀ (2011) *Sexualidad y personas mayores institucionalizadas: la perspectiva del residente i la perspectiva del*

la sexualitat de les persones lesbianes, gais, transsexuals, bisexuals i intersexuals (LGTBI) majors, el primer document de referència dels quals a Espanya data de 2004⁸.

Finalment ens agradaria remarcar la necessitat d'ampliar els estudis empírics incorporant les veus, i amb elles les experiències, de la gent gran al llarg de l'envelliment. Només així podrem disposar d'altres municions, tal com planteja Tomás IBÁÑEZ (2001), per a noves construccions socials. Com expressen les paraules d'aquest home que, quan es refereix a les seves disfuncions, ens diu que aquestes li han permès explorar altres formes de sexualitat, i que ara se sent més masculí que mai perquè s'ha trobat sencer (POTTS, A., et al. Citat en GÓMEZ BO, C., & BRETIN, H., 2011).

---

profesional. Com a mostra d'intervencions, veure la revisió de R.DESSEL i M. RAMIREZ (2013) *Policies and procedures concerning sexual expression at the Hebrew Home at Riverdale*, guia publicada el 1995 i A. DUPRAS (2007) *La chambre d'intimité en institution. Innovation et paradoxes*.

⁸ B. GIMENO Vejez y orientación sexual (citat a J.Mª MESQUIDA, V. QUIROGA i A. BOIXADÓS 50 + LGTB *Informe Personas grans lesbianes, gais, trans i bisexuals a la ciutat de Barcelona*, 2015). Per una introducció al tema veure J. Mª MESQUIDA *Personas mayores y diversidades sexuales*. En EZQUERRA, S., PÉREZ SALANOVA, M., PLA, M., i SUBIRATS, J. (Eds) *Edades en transición. Envejecer en el siglo XXI* (en premsa).

Bibliografia

- CAMPS, N. & MIR, A. (2008). *La sexualidad en la edad avanzada: un estudio retrospectivo del abordaje asistencial de los trastornos sexuales en pacientes mayores de 65 años*. Revista Actas de la Fundació Puigvert. Barcelona: Fundació Puigvert. ISSN 0213-2885.
- DESSEL, R., & RAMIREZ, M. (2013) *Policies and procedures concerning sexual expression at the Hebrew Home at Riverdale*. The Hebrew Home at Riverdale Riverdale, New York. Disponible en http://ltcombudsman.org/uploads/files/issues/Sexual_Expression_PP-Hebrew_Home.pdf (Consultado el 28 de junio de 2016).
- DUPRAS, A. (2007). La chambre d'intimité en institution. *Gérontologie et société*, (3), pp.107-124. ISSN 0151-0193.
- GIMENO, B. (2009) *Vejez y orientación sexual*. Madrid: Federación Estatal de Lesbianas, Gais, Transsexuales y Bisexuales. Disponible en <http://www.fundacion26d.org/wp-content/uploads/2014/06/informe-mayores-lgtb.pdf> (Consultado el 30 de junio de 2016).
- GÓMEZ BUENO, C., & BRETIN, H. (2011). *Sexualidad y envejecimiento* (pp. 76). Sevilla: Consejería de Salud.
- IACUB, R. (2011). *Identidad y envejecimiento*. Buenos Aires: Paidós. ISBN: 97895012428.
- Española, F.A.L.A.N.G.E. JONS (1958): *Economía doméstica para bachillerato y magisterio. Represión de la mujer en el estado franquista*, Disponible en <http://bit.ly/LwssBL> [Consultado el 18/06/2012].
- FRANCO, T. L. B., & MERHY, E. E. (2011). El reconocimiento de la producción subjetiva del cuidado. *Salud colectiva*, 7(1), 9.
- FREIXAS, A. (2013). *Tan frescas: Las nuevas mujeres mayores del siglo XXI*. Grupo Planeta Spain. ISBN: 978-84-493-2866-4.
- IBÁÑEZ, T. (2001). *Municiones para disidentes: realidad, verdad, política*. Gedisa. ISBN: 9788474329216
- LURIE, A. (1994). *El lenguaje de la moda. Una interpretación de las formas de vestir*. Barcelona : Paidós Ibérica. ISBN : 84-493-0004-5.
- MAÑÀ, L., CAMÍN, Q., MAÑÀ, L., LUNA, A., CAPELLAS, X., MONTERO, M., & NOLLA, L. (2010). *La vida empieza hoy*.
- MESQUIDA, J.M^a, QUIROGA V., & BOIXADÓS A. (2015). *50+LGTB Informe Personas grans lesbianes, gais, trans i bisexuals a la ciutat de Barcelona*. Lleida: Boira Editorial. ISBN: 978-8415218-92-0.
- MESQUIDA, J. M^a (en prensa) *Personas mayores y diversidades sexuales* pp 88-92. En Ezquerria, S., Pérez Salanova, M., Pla, M., y Subirats, J. (Eds) *Edades en transición. Envejecer en el siglo XXI*. Barcelona: Ariel
- POTTS, A., GRACE, VM., GAVEY, N., VARES, T.(2004) “ ‘Viagra stories’: challenging ‘erectile dysfunction’ “, *Social Science & Medicine* 59, p. 489–499.
- PRIETO, D., ETXEBERRÍA, I., GALDONA, N., URDANETA, E., & YANGUAS, J. (2009). *Las dimensiones subjetivas del envejecimiento*. Colección estudios, Serie Personas Mayores nº 11007. Madrid: Ministerio de Sanidad y Política Social- IMSERSO. ISBN: 978-84-8446-123-4.
- SALVAREZZA, L. (1988). *Psicogeriatría, Teoría y clínica*. Buenos Aires: Paidós. ISBN:950-21-4124-6.
- VILLAR, F., TRIADÓ, C., CELDRÁN, M. Y FABÀ, J. (2011). *Sexualidad y personas mayores institucionalizadas: la perspectiva del residente y la perspectiva del profesional*. Disponible en http://www.imsero.es/InterPresent2/groups/imsero/documents/binario/25_11idi.pdf (Consultado el 28 de junio de 2016).

